

ЦАР СТЕФАН ДУШАН СИЛНИ ИЛИ СУКОБ ИЗМЕЂУ ИСТОРИЈЕ И ТРАДИЦИЈЕ

Откако се књижевност издвојила из синкретичке прауметности, и откако је филозофија из себе изродила низ нових наука, пред обе се поставило питање „научности“: како доказати свету да и оне имају совју теорију и методологију, да су науке у правом смислу те речи. Обе почивају на својој историји и израђују се кроз њу, истовремено уважавајући наслеђе од ког потичу, за разлику од тзв. посебних наука. Али неретко се дешава да историја и традиција дођу у сукоб, да чињенице противрече здраво-разумском и општеприхваћеном сагледавању одређених проблема. Обично је случај да табор љубитеља историјске истине однесе победу, али мршаву, јер иако супротна страна признаје пораз, са њим се никад заправо не мири. У свести увек остаје нека нејасна надмоћ, чији су корени дубоки и тешко ухватљиви.

Могућност помирења историје и традиције и њихова синтеза у некој далекој будућности били су и биће једно од оних вечних питања науке о књижевности. Ово је покушај да се допринесе решавању тог задатка.

*
*   *
*

Године 1180. оснивач династије Немањића, рашки жупан Стефан Немања, ослободио се вазалних обавеза према Византији, и Србија је постала аутономна. Све до 1371. Немањини потомци градили су моћну и богату државу: мало-помало, Рашка је расла, не само у територијалном погледу, већ и у очима великих европских владара. Линија успеха није увек могла бити узлазна — било је ту и падова, и преотимања престола, разних побуна, изненадних смрти, јер чак ни са те стране Србија није заостајала ни за једном другом државом — у XIV веку била је најмоћнија сила на Балкану.

У свим историјским текстовима који говоре о оредњовековној Србији каже се да је она свој највећи успон достигла за време краљевања (1331—1345) и царевања (1345—1355) Стефана Душана. Ипак, иако знамо да је територија српске државе била најпространија за Душанове владавине, значај онога што је Душан постигао може се најбоље уочити тек кад се узме у обзир оно што му је од деде, краља Милутина, и оца, Стефана Дечанског, остало у наслеђе.

В. Боровић у „Историји Југославије“ пише: „Ситуација у којој је Душан затекао Балканско Полуострво кад је примио власт, није била много повољна по Србе. У Византији се цар Андроник III, несумњиво човек од вредности, видно трудио да поправи грађанским ратом поремећен ред и благостање земље и имао је извесних успеха; у Бугарској је срушена Српкиња царица Ана и потиснут српски утицај; са Босном се

joш увек стајало у затегнутим односима; а Маџарска је само чекала погодну прилику да прошири своје јужне границе на штету Србије." Оно што је Душан предузео под тим незавидним околностима, било је више него прихватљиво. Год. 1332. оженио се Јеленом, сестром бугарског цара Јована Александра, и тако обезбедио мир са Бугарима, успут „променивши“ Тракију за Македонију. Исте године је уз помоћ Дубровчана смирио устанак у Зети, па је могао да се обрачуна с Грцима. Две године касније склопио је савез с Андроником, и кренуо на Угаре, који су у Мачви претрпели велике губитке. На тај начин постигао је какав-такав мир и усредредио се на освајање Византије: желео је да од већ посрнулог, некадашњег РOMEЈСКОГ царства, створи снажну државу која ће утицати на судбину Балкана.

Није тешко разумети због чега је Душан желео Византију, а посебно Цариград — стицајем околности своју младост је провео тамо, у некој врсти заробљеништва. Краљ Милутин је због побуне прогнао свога сина Стефана (Дечанског), и при том га, како се верује, лишио вида. Будући да је Душан био племићког порекла, у Цариграду је добио потребно васпитање и образовање, што је несумњиво могло утицати и на његову жељу да поседује грчку престоницу.

Неки историчари сматрају да је Душан пре свега био војсковођа, што није далеко од истине. Нарочиту пажњу посвећивао је тадашњој војсци, коју су сачињавали најамници. Новац је добављан делом из пореске благајне, а делом од „работа“, унутрашњих царина, привреде и разних казни. Најамницима је преко двадесет година заповедао немачки витез Пелман, који је познат и по томе што је посредовао у Душановом покушају да се ожени хабсбуршком принцезом Јелисаветом. На двору херцега Отона Душанов предлог пропраћен је симпатијама, и до свадбе би и дошло да принцеза, дубоко одана римокатоличкој вери, није променила мишљење кад је чула да Душан прогони „јерес латинску“. Вероватно да би Душан потражио себи супругу на некој другој страни да 1337. Јелена није (додуше под нејасним околностима) родила сина Уроша. О том како Урошево рођење није усрећило ни Душана ни Србију говоре многи историчари, позивајући се на Душанову повелу манастиру Св. Аранђела у Јерусалиму (1350) где он, између осталог, жали што њему и Јелени „не би многочеднима бити“, као да слуги да јединац Урош неће бити дорастао да сачува царство. Треба, међутим, указати на речи Рада Михаљчића („Пропаст царства српског“) из којих се јасно разуме да Урош, у ситуацији после Душанове смрти, више него што јесте није могао учинити. Треба такође имати у виду властелу која се осилила, осетивши Урошеву младост и неискуство, као и опасност која је још Душану вечито претила од суседних држава.

Као и сваки добар војсковођа, Душан је у своју корист окренуо околности у којима се нашао Византија после Андроникове смрти (1341). Упркос многобројним споразумима који су склапани између Грка и Срба, преовладавало је ратно стање. Душан се посебно поносио што је Сер коначно доспео у његове руке (1345), јер је он био на пола пута до Солуна, капије за излазак на Егејско море. Под влашћу српског краља нашао се и читаво Халкидичко полуострво, што значи и Света Гора — центар монашког живота православног света. Душан је врло добро знао какву су подршку монаси могли својим ауторитетом да му пруже, па је новембра 1345. издао општу хрисовуљу којом им је потврђивао поседе и привилегије. Заузврат, они су пристали да формално признају српског краља за господара и да у свим богослужењима помињу његово име, задржавајући ипак право да прво помињу име византијског цара.

Некако у то време, пошто су се околности одвијале баш по његовом плану, Душан је решио да узме царску титулу. О Васкрсу, на сабору у

Скопљу, 16. априла 1346, Стефан Душан је званично постао „цар Србљем и Грком“ а и српска архиепископија морала је према томе бити унапређена у патријаршију: за првог владара цркве изабран је бивши логотет Јоаникије, који је крунисао цара. О том како су крунисање Душаном видели његови савременици, постоји много опречних мишљења. Углавном се око тога сукобљавају старији са модерним историчарима. Занимљива су тумачења Стојана Новаковића и Георгија Острогорског.

Г. Острогорски заступа „рационалну“ струју историјског сагледавања читаве ситуације, и при том се позива на документе забележене код Лиречека и Никифора Грегоре. Он сматра да је утицај властеле на Душана био пресудан: „Временом је Душанов ауторитет несумњиво порастао, али ни у зрелијим годинама није њим руководила његова лична воља. У освајачке ратове није га терало његово самољубље, већ жеља властеле за даљом експанзијом и за новим земљама.“ Даље Острогорски цитира Кантакузинов извештај о преговорима из 1342, где се каже да је грађански византијски рат изазвао код Душана колебање, и да он не би ни пристао на савез да није било двадесет и четири представника највише српске властеле, који су сви били за тај савез. Острогорски се позива и на неке византијске и дубровачке посматраче, али најдаље иде у следећем тврђењу: „Замена грчких архоната и митрополита представницима српске властеле и црквене хијерархије нимало није била одраз неке националне српске политике, како се то раније радо сматрало. Она је била одраз тежње победничког српског феудалног племства за новим положајем и новим земљама.“

Што се прихватања Душанове титуле тиче, Острогорски помиње схватање које је антички свет оставио у наслеђе средњем веку, „схватање о једном јединственом васељенском царству које би обухватало сву хришћанску екумену“. Реч је о систему хијерархије држава у којој је Византија легитимни носилац идеје универзалног царства. Владари чине породицу краљева и сви се налазе у неком фиктивном сродству, а ближи су рођаци византијском цару (који је *pater familias*) уколико су значајнији за спољну политику Византије. У том смислу ни Душан није могао бити примљен тако безболно у ту „породицу“, пре свега зато што се крунисао самовољно, а потом и због тога што су византијски цареви стрепели од њега. Званично Душан никада није прихваћен за цара, али када су прилике то захтевале, дипломате и владари са запада у кореспонденцији нису Душану ускраћивали титулу. Тек четири године после крунисања цар и српска патријаршија били су анатемисани од стране цариградског патријарха, јер се тада грчка црква укључила у општу грчку офанзиву против Срба.

Треба још поменути тумачење Острогорског у вези са сукобом између Душана и његовог оца Стефана. Према неким нејасним подацима из старих записа, Острогорски изводи мишљење да је у Душановом доласку на власт главну улогу одиграла властела. Сукоб између оца и сина завршио се, како неки тврде, тако што је Душан затворио оца у манастир Дечане, где је наложио да му се отац ослепи. У зависности од тога колико су му били наклоњени, стари историчари га окривљују или правдају. Ови први веле да је био претерано амбициозан и самољубив, чак и окрутан, а други да у датим околностима под притиском властеле није могао да јој се одупре. Било како било, прећутно се прихвата да српска православна црква због тог ослепења Душана није прогласила за свеца, као све његове претке из лозе Немањића.

Одређене тенденције у историјској науци формирају своја схватања великим делом према неким већ законитим појавама друштва на одређеном ступњу његовог развјетка, имајући у виду сплет догађаја у датим условима. На жалост, ти догађаји су нам познати само из пер-

спективе савременика, који не морају бити ни објективни ни веродостојни. У средњовековној Србији властела је чинила моћни и повлашћени staleж. Једна од главних особина феудалног система су управо земљишни поседе (баштине) које је велможама и црквеним великодостојницима додељивао цар. Према томе, да би могао да оствари своју хегемонију, како вели Острогорски, Душан је морао властелу држати у подређеном положају и од ње добијати одређени део прихода за издржавање своје најамничке војске. Било да је Душан вођен тежњом за хегемонијом или жељом да прошири границе Србији и унапреди је, сигурно да није могао бити потпуно слободан од своје властеле, чак ни да је његова владавина била сасвим демократска, што је за оно време тешко замисливо. Степен зависности је овде релативан, јер Душанови савременици, нпр. Кантакузин (за кога се незванично верује да је отровао Душана), нису морали да буду објективни у процени односа између цара и властеле. Сваки од њих морао је имати своје интересе у датим околностима, па је заиста нереално очекивати њихову непристрасност. Осим тога, данашња историјска наука није у позицији да верује Грегори, Чамблаку и још неким средњовековним историчарима и биографима који нису били на лицу места кад се решавала судбина престола. У времену у којем су они живели владале су одређене прецрасуде које су врло лако могле да утичу на њихов став према овом, иначе осетљивом питању. Вео мистерије не обавија само неке периоде Душанова живота, већ прекрива и много шире раздобље српске прошлости. Због тога треба веома обазриво поступати са нерасветљеним подацима као што су ови.

Треба поменути још једну историјску тенденцију, и у вези с тим мишљење Стојана Новаковића. У тексту „Les problèmes serbes“ он пише: „Све је ту било лично и везано за личности. Сама идеја великог царства и велике државе није постојала ни код народа, ни чак међу великашима тога времена, ова идеја је потицала од самог Душана и од династије Немањића.“ Колико се са становишта данашње историјске науке можемо сложити са оваквим ставом? Сигурно је да се на неки начин може говорити о култу личности у Немањићкој држави. Питање је само да ли је култ био један (краљ, одн. цар), или их је било више, одн. да ли су велики феудалци и племићи имали исто толико јак или чак можда јачи култ од самог владара. Какав је био став народа у односу на јачање државе, Душаново крунисање и уопште ситуацију у земљи, можемо само нагађати. Једно је ипак прихватљиво, а то је да су Немањићи били у сталној међузависности са црквом, што се свакако морало одражавати на прилике у Србији, и утицати на став великаша, а народа поготово.

Године 1348. куга је захватила неке делове Балкана што је Душан искористио да освоји Епир, Акарнанију, Етолију и Тесалију. После тога држава се простирала од Дунава до Коринтског залива и од Јадрана до Егејског мора. Но, Душан још увек није могао да допре до Цариграда, јер му је зато била потребна и флота. Зато се обратио Млещима, који су га прогласили за свог почасног грађанина, али му бродовље нису дали. Међутим, пошто се у Византији сукоб између Јована и Кантакузина није смиривао, Кантакузин је решио да се за помоћ обрати Турцима. Још пре страшног српског пораза код Димотике (1352), Душан је наслутио какву опасност Турци значе за Балкан, али пошто је био ангажован на северу, где је бранио границе од Угара, није одмах могао да делује у том правцу. Тек 1354. је и Кантакузину постало јасно да су Турци, утврђени на Галипољу, лажни савезници, али није ништа учинио да се од њих обезбеди. Душан је, напротив, одмах после галипољског боја ступио у везу са папом Инокентијем VI, пославши му злато-печатно писмо у Авињон; признао је папски примат, обећао многе уступ-

ке у погледу на „јерес латинску“, а све не би ли га папа именовао за „капетана“ заједничке хришћанске војске. Али папа је оклевао са одговором, а то је непосредно коштало Србију пет векова ропства; ипак, није на историји да нагађа шта би се евентуално догодило да је Душан спречио Турке да продрну на Балкан.

Усред ишчекивања и превирања, 20. децембра 1355. године умро је изненада цар Стефан Душан Силни. Где тачно, не зна се: историчари то питање углавном избегавају. Што се предања тиче, каже се да је умро у градићу Деволу, испод Охрида. Народне песме веле да је то било у Призрену, у царевом двору. Неки сматрају да је цар Душан умро негде у Тракији, усред своје војске коју је повео на Цариград. Но, свему овоме не смемо веровати јер никаквих проверених чињеница нема. Чак је и проб Душанов нежан — кости највећег српског владара (и првог цара) дуго су лутале, да би се данас нашле у цркви Св. Марка у Београду, који за време Душанове владавине није био спроки. Претпоставља се да је цар био сахрањен у својој задужбини, манастиру Св. Арханђела у сукесци реке Рибнице код Призрена. На жалост, манастир је по доласку Турака опустео и почео се рушити, а један део материјала употребљен је за зидање Синаан-пашине дамије у Призрену (1615). Вероватно су тада Душанови остаци били негде склоњени, али „путешествије“ његових моштију није познато.

Иако Душанова задужбина није сачувана, од њега нам је остало нешто исто толико значајно. На државном сабору у Скопљу, о Спасовдану, 21. маја 1349, донет је „Закон благовернога цара Стефана“, када је прихваћено 135 чланова, а на сабору у Серезу, пет година касније, додато је још 66 чланова. Законик није сачуван у оригиналу, а верује се да је могао бити писан у облику дугачког свита са висећим царским златним печатом на крају. Постоји двадесет и пет рукописа, преписиваних на различитим местима у разна времена. У Законнику су се нашле одредбе из правног зборника Синтагме солунског правника Матије Власгара, Закон Јустинијанов и одредбе Јована Посника о казнама. Све ово упућује на развијену преводилачку делатност и културне везе са највећим метрополама. Законик цара Душана не треба посматрати само као правни споменик, већ и као споменик српског језика, као израз књижевне речи: „Пропраћен аутобиографским исказивањем царског законодавца на начин који подсећа на аренге владарских повеља, то је кодекс који спаја реторски израз са тачним формулацијама једнога правничког језика, језик високог стила црквенословенске традиције са оплемењеним народним језиком“, пише велики познавалац Димитрије Богдановић. Законик је истовремено и „слика народа, свих његових слојева и сталежа, судара и сарадње људи, жена, ратара, сточара, стратега и владете, слика судовања и правде, представа о напору да се оствари цивилизован, етички поредак...“.

Осим Законика, у ком се налази и Душанова аутобиографија (Живота мојега дело, Раковачки препис из 1700. г.), остало је сачувано око шездесет повеља, што на српском, што на грчком језику. Најзначајније су Душанове повеље Хиљандару (1340, 1348), Богородици Перивлелги у Охриду (1345), Св. Арханђелима у Призрену (1348) и Св. Арханђелима у Јерусалиму (1350).

Неколико Душанових портрета остало је сачувано по српским манастирима. У Дечанима су Душан и његов отац приказани уобичајеним иконографским решењима, како заједно држе модел задужбине, а Христос их благосиља; на улазу у храм такође је изражено божанско порекло власти Дечанског и Душана. У огромној слици Лозе Немањича још једном се истиче њихова оветородност и легитимност наследства. У Леснову су приказани цар Душан и царица Јелена са деспотом Оливером

и његовом женом Аном Маријом, са јасно назначеним хијерархијским односима. Српска иконографија XIV века била је под изузетно јаким црквеним утицајем и углавном су портрети владара били рађени према устаљеним схемама. Ни портрети цара Душана не одступају од ове канонизације: као цар увек је приказиван највиши, са свим достојанствима која му припадају.

*
*   *
*

Када се има у виду да се многи историчари не слажу око појединих момената Душанове биографије, не треба да се чудимо што је стање у епској поезији још замршеније. Начин на који је изграђена Душанова епска биографија не одступа од других. Сваком еписком, поле значајнијем и популарнијем јунаку, обезбеђено је или ванземаљско или неко нарочито славно порекло. У погледу цара Душана народни певач није изневерио историју: у песмама о зидању Дечана јасно се каже да је краљ Стефан Дечански Душанов отац. Ипак, устаљеног биографизирања нема, из више разлога, о чему ће касније бити речи.

Иако се претпоставља да су бугарштице најстарије записане епске песме, у њима нема помена о цару Душану. С. Матић вели да се само у једној бугарштици, коју Божишић није стигао да дунесе у своју збирку, помиње српски цар Стјепан, али он није главни лик у песми. Сигурно је да има неких сличних мотива у бугарштицама из Божишићеве збирке, па се може поменути песма под бројем 26, са насловом „Женидба краља будимскога од Бана од Крушева и војевода Јанко“, која највише одговара „Женидби Душановој“ (Вук II/28); једино се Јанко после извршених задатака не сукобљава са Балачком, него са Бурђем и Јерином у Смедереву.

Епске песме кратког стиха о Душану су све неисторијске, осим оних које певају о зидању Дечана, а припадају круту песама о зидању задужбина, што је била једна од омиљених тема народних певача. У грађењу епске Душанове биографије важне су утолико што откривају његово порекло, сукоб с оцем, и што се наговештава пропаст царства. Међутим, песме о задужбинама су имале много ширу функцију у социолошком и историјском смислу. Величање и набрајање спрских манастира у времену робовања под Турцима представља „нааизразитији визуелно-описљиви доказ постојања слободне прошлости, моћне сопствене средњовековне државе“, пише Нада Милошевић-Борђевић (лексикон „Народна књижевност“). Каталогизације се углавном појављују у три вида: „као похвала сопствене вредности у супротстављању туђој („Милош у латинима“); као похвала улагања у духовно спокојство и културно-материјално благостање (Немањино зидање путева и мостова, Вук II/23), насупрот улагању у ратне сукобе и као конкретно зидање манастира (нпр. Раванице, задужбине кнеза Лазара) у поетском времену садашњем, на прелому славне прошлости и мрачне будућности...“ Песма „Зидање Дечана“ би се могла сврстати у ову последњу групу, јер је то већ време кад манастир постаје врста одбрамбеног бедема, „симбол неупитности, неосвојивости и моралног пркоса“.

У Вуковој збирци податке о зидању Дечана налазимо у песмама „Зидање Раванице“ (II/34), „Опет зидање Раванице“ (II/35) и „Милош у латинима“ (II/36). Сачувану песму налазимо и у неколико варијаната, у збиркама Б. Петрановића (бр. 11) и Гилфердинга (стр. 145). У Петрановићевој варијанти „Како су саграђени Дечани (из Сарајева)“ Стефан Дечански је „славни цар Стјепане“, а Душан „син Немањић“. Кад се узме у обзир да је Петрановић ову песму (као и већину других) забележио од свог омиљеног певача Илије Дивјановића, није чудно што се

краљ Стефан назива царем. У правим народним песмама Душан је знан само као Стјепан, Стеван, Сћепан или Шћепан. Насупрот Петрановићевој, Гилффердингова варијанта делује „народскије”, а имена одговарају народној традицији. Песма је сва у топлим, лирским тоновима, Дечански је сликан с нескривеним симпатијама, а црквени утицај је очигледан. Можда је на народног певача деловало и предање које Вук помиње у Рјечнику: „Срби приповедају да је Дечански краљ (пошто му је отац извадио очи и објесио на коњу више градских врата) изишао слијеп у шетњу иза града (Призрена) па га опазио свети Аранђел и сажалио му се, па се створио у орла и долетео те украо његове очи изнад врата и даровао му их, и рекао: 'Одечи очи'. Онда краљ прогледао, на оном мјесту начинио Дечане.“

У даљем грађењу Душанове епске биографије готово да нема никаквих историјских података. Постоји, додуше, један кратки део песме „Бан Милутин и Дука Херцеговац” (Вук II/30), који је запамтио чувену битку на Велбужду из 1330. године. Овај бој је само епски оквир песме, настале на основу интернационалног мотива о неверној жени. Поводом ове песме Т. Маретић у књизи „Наша народна епика” пише: „Поменута пјесма вели криво да је Душан у вријеме реченога боја био самосталан владалац... и да је бој био 'украј Лаба, украј воде ладне' јер је Велбужд далеко од Лаба. Ни у томе пјесма нема права што каже да се Душан послје битке задржао у Бугарској три године умирујући земљу...”. Иако поменута песма много штошта вели криво, бар је и посредно сачувано сећање на овај значајан бој. Ако претпоставимо да је ова песма записана од певача који није могао да зна за све појединости битке, нећемо му то замерити јер није неопходно (а ни пожељно) да на основу народне песме реконструирамо Велбушку битку. Оно што је за проучаваоце народне књижевности овде далеко важније је Душанов чак позитиван лик у песми, што се иначе ретко среће.

Све остале песме које говоре о цару Душану неисторијске су. Оне које се односе на родоскрвнуће у Вуковој збирци су „Душан хоће сестру да узме” (II/26) и „Удаја сестре Душанове” (II/27). Варијанте постоје у збирци необјављених Вукових рукописа (II/29) и у Дебелковићевој збирци, под бројем 17. Мотив родоскрвнућа налазимо још у прастарим митологијама широм света. Ото Ранк сматра да та врста греха вуче корене још из праисторије, и у вези с тим пише: „Период матријархата је период дозвољених сексуалних односа браће и сестара. Одатле и мноштво таквих примера у свим родовима народне традиције свих, а не само индоевропских народа. У периоду прерастања матријархата у патријархат, настаје међутим борба између браће, од којих један треба да постане праотац’ и да задржи једну од жена (сестара, кћери) за себе. Тако се уобличава мотив бежања кћери (касније познат литерарни мотив о прогањању оца) и мотив борбе браће око једне сестре, у којој један од браће мора однети победу и узети власт у своје руке.” Мотив родоскрвнућа је много чешћи у народним песмама него у прозним творевинама. У Вуковој књизи приповедака само две говоре о том да отац хоће да се ожени кћерком („Царева кћи овца”, „Цар хти кћер да узме”), али ниједна не помиње удају сестре за брата.

Историчари сматрају да је Душан имао три сестре. Једна од њих, Јелена, удала се 1347. за Младена III Бирибирског, који је умро већ следеће године за време велике куге. Његова удовица је морала да брани своје поседе од Венеције и Угарске за свог сина, Младена IV. Друга сестра била је мајка Константина и Јована Дејановића Драгаша; Маретић пише да је о њој сачувана исправа из 1379. у којој се потписује као „благочастива и христољубива госпођа царица Јевдокија”. Раде Михаљчић вели да је Евдокија или Јевдокија било Теодорино монашко име, а

будући да је била жена богатог деспота Дејана, имала је право да се назива царицом. Порекло треће сестре није познато, а помиње је само Маретић као мајку браће Војиновића, при том се позивајући на народну песму. Пошто се поуздано зна да Војиновићи нису историјске личности, судбина евентуалне треће сестре остаће тајна.

Коју је сестру у народној песми Душан хтео да узме не знамо, јер помињу се Роксанда, Марија, Рүсана, Кандосија. Пошто ове песме ионако нису историјске, питање сестара је неважно са епског становишта. Важнији су мотиви који Душана наводе на женидбу, и јак црквени утицај. Подвучена је хијерархија у којој су најнижи представници цркве и најправеднији, а богохулнике и корумпиране попове сүстиже заслужена казна. Занимљиво је да девојку не спасава вера у бога, већ њене кетве, што нам између осталог наговештава да је песма врло стара. Такође је значајна контаминација мотива прогоњене девојке и мотива инцеста.

О Душановој сестри пева и песма из Ерлангенског рукописа под бројем 92. Овога пута није у питању родоскрвнуће, већ истинска просидба, Војвода Војин „од лијепа града Вүчигрна“ проси Јелицу, сестру Стефанову. Песма је пример јуначке женидбе без препрека и не представља неку велику уметничку вредност. Занимљив је, међутим, попис сватова које Војин води у будућу тазбину; ту се нашло девет Јүговића са старим Јүт-Богданом, Краљевић Марко, Сибињанин Јанко, Новак и Грүјица, мали Радојица, Стефан Мүсојевић... Одабрани косовски јунаци, хајдуци и ускоци овде симболишу снагу и унутрашње јединство некадашње српске властеле, што значи да моћ Душановог царства није заборављена. Из Ерлангенског рукописа издвајамо и песму бр. 10, на жалост оштећену. Разабире се с почетка да безимени царевих пита Јелу девојку:

„Мореш ли бити цару царица,
мореш ли родити сина Уроша,
себи пофалу, а земљи цара?“

Песма се одликује изузетном лиричношћу, сва је у градицијама и метафорама; можемо само нагађати откуда је доспела у Ерлангенски рукопис, јер нам језик којим је писана не пружа никаква обавештења.

Јуначка женидба је једна од уобичајених тема наше народне епске поезије, а карактеристична је углавном за јунаке опеване у песмама из старијих времена. Устаљене композиционе схеме ових песама могу да варирају у зависности од тога да ли су у питању хајдуци и ускоци или јунаци најстаријих исредњихвремена. Јуначка женидба може бити и трагична, или са отмицом. Најбројније су ипак песме о женидби с препрекама, које се ослањају на обичајни кодекс свадбеног обреда и јуначку бајку. Како пише Нада Милошевић-Борђевић, уопштено можемо говорити о пет ступњева у композиционој структури: „Први — просидба и прстеновање; други — услови које поставља тазбина с прикривеном подвалом; трећи — откривање подвале и прекршај постављених услова; четврти — сватовски поход уз савлађивање препрека или решавање постављених задатака; пети — срећан исход.“ Оно по чему „Женидба Душанова“ за нијансу одступа од ове схеме је присуство митолошко-фантастичног бића Балачка војводе, наследника паганског демона доњег света. Троглави Балачко и Троглави Арапин заменили су троглавог демона из наших народних прехришћанских веровања.

Податке о лајтмотиву „Женидбе Душанове“ у пет различитих варијанти налазимо у књизи В. Недића „Вүкове певачи“. Прва је из Богишићеве збирке бугарштица с главним јунаком Угрин-Јанком војводом. Друга је из Ерлангенског зборника, где задатке извршава Марко Краље-

вић. Год. 1759. Качић објављује песму која мења јунака у Секулу, а варијанту из приморских рукописа објављује С. Новаковић. Коначно решење издао је Вук у другој књизи песама, производ Тешана Подруговића, који је својим талентом удахнуо живот Милошу Војиновићу.

Због своје уметничко-естетске вредности „Женидба Душанова“ улази у многе антологије, и често се сврстава међу најлепше песме наше епске поезије. Поменути смо само неке од варијанти, али њих има много више. У теорији модерне фолклористике стално је присутно питање улоге певача — ствараоца песме, у овом случају Тешана Подруговића. Његова биографија је изузетно занимљива, а о њој и о том како је коначна варијанта записана сазнајемо од Вука. За Подруговића ће фолклористи радије употребити назив талентовани приповедач, одн. песник, него стваралац, што долази од става да су певачи и казивачи подједнако важни колико и епске формуле. У формирању песме потку чине формуле, устаљени обрасци, а онај поетски „глани“ дају јој талентовани певачи. Од њих зависи како ће организовати песму и колико ће је учинити занимљивом. Стихови се боље чују од прозе, али и песма је подложна мењању, све до тренутка кад буде записана. Добри певачи су, како каже Вук, и лошу песму могли лепом да учине. Кад би је чули, размишљали би о њој неко време, па или би створили нешто од ње, или би је заборавили и одбацили. Они су били нека врста филтера, па се у том смислу може говорити о њима као креаторима. Можемо се дивити Вуку што је готово увек успевао да пронађе најбољу верзију. Познато је да „Хасанагићницу“ није хтео да унесе у своју збирку јер није наишао на певача који ће му је „лијешо и по реду казати“, али кад је видео да таквог нема, унео је незнатне исправке у Фортисов запис и објавио је у гређој књизи.

Око овог питања сукобљавају се они који сматрају да је удео певача (казивача, приповедача) пресудан, негирајући самим тим народну књижевност, претварајући је у књижевност људи из народа, и они који сматрају да су песме и приповетке и у обичај узете речи колективна творевина формулисана кроз таленат једног казивача. Као и обично, истина је увек негде на средини, па зато не треба много замерати пуристима — језик је пречишћен, изворни народни, а за то је заслужан Вук, у чије се време већ говорило разним мешавинама; песме су са понеким лепшим детаљем, а ништа народно није оскрнављено.

Као што је у „Женидби Душановој“ заостао из неких давних времена мотив о Балачку — троглавом демону, песма „Како се крсно име служи“ (Вук II/19) препуна је митолошких мотива. Иако приближно знамо кад је песма настала (јер ју је Вук забележио од следе Живане), то нам није ни од какве помоћи да наговестимо порекло мотива. Песма је кратка и једноставна, о слављењу крсног имена има их још неколико, али они сижејно-тематски слојеви који су присутни ко зна откад захтевају ближе објашњење.

Цар Стјепан слави свог свеца, св. Арханђела, и док служи госте вином, на десном рамену му стоји заштитник и милује га крилом по образу. Али чим се цар превари и седне за трпезу, светац се наљути, удари га крилом по образу и оде с двора. Цар, да би вратио свеца и опет му се умиллио, морао је да скупи све свештенике и три дана и три ноћи да чита молитве и служи бдења. Тек кад се светац смиловао, слављење је могло да се настави. Према народном веровању, сваки човек има свог анђела који га прати од рођења до смрти и стоји му на десном рамену. „Ти лични заштитници, како их замишља consensus gentium, манистичког су порекла — то су душе, преци заштитници... а преци су, када је са Христовом религијом њихов култ ограничен и делом онемогућен, разним путевима прешли било у свеце било у анђеле“, пише В. Чајкановић („Мит и религија у Срба“). У „Српском митолошком речни-

ку” читамо да је крсно име прастари народни обичај који су, међу Словенима, најбоље одржали Срби. Неки га повезују са култом мртвих, а неки пак са култом Сунца — божанством добра, даваоца обилне летине. Употреба вина у обреду припада магији, којом се дочарава изобиље у домаћем напретку. Од свеца заштитника очекује се помоћ, заштита и дарови.

Пошто је народна песма, уз много мука додуше, оженила цара Душана, логично је да он добије и наследнике. Али ни овде певач није био сигуран какве потомке да му додели. У Вуковој збирци песме које помињу царевића Уроша су „Урош и Мрњавчевићи“ (II/33) и „Смрт Душанова“ (II/32), а из необјављених рукописа песме „Смрт цара Уроша“ (II/22). И историја и народна песма виделе су Уроша као нејаког, па га нису превише окривљавале што није могао да спречи да царство пропадне. Као духовито примећује Р. Михаљчић, „није случајно истраживачима био интересантнији крај Српског Царства него почетак Урошеве владавине“. Песма „Урош и Мрњавчевићи“ није занимљива са нашег аспекта зато што је она спевана у одређену сврху, да покаже легитимност наследства, а главни протагониста је Краљевић Марко. Остале песме држе се традиције, и више су ту да наслуте тешка времена која долазе него да осветле Урошев лик.

Рехабилитовати Уроша није нимало лако ни данас, а камоли у време кад су песме стваране. Зато је Душану приписан још један мотив: о оклеветаној деци. У Вуковој збирци то је песма „Наход Момир“ (II/29) и у необјављеним рукописима готово иста песма „Наход Михаило“ (II/16). Петрановић је објавио песму „Смрт Гроздане шћери Душанове“ (бр. 16), а Божишић једну са сличним насловом штампа под бројем 56.

Песму о Находу Момиру Вук је чуо од следе Живане, а ту вези с тим Недић пише да се њено патријархално осећање живота огледа скоро у сваком стиху. Песма је нежна и баладична, готово болећива. Казна суспиже клеветнике касно, кад тисово суво дрво олиста и дафина процвета, симболично показавши невиност брата и сестре. У хришћанским оквирима провлачи се паганско — еликсир живота налази се у тајанственој снази светог дрвећа и магичних биљака. Фрејзер пише да дрво персонификује живот: ако се оно посече, човек умире јер се духовни растивиња луте. Ово је повезано са најстаријим веровањима примитивне свести, а можемо претпоставити да их је епика позајмила од лирских обредних песама пролећног периода, из којих слутимо да је прабожанство могло бити биљно.

Петрановићева варијанта је заправо само једна од многобројних верзија о оснивању Цариграда, с тим што је у првом плану казивање о налажењу мртвачке главе током неуспешног лова цара Стјепана. Песма говори о Грозданином мирисању праха и зачећу, али не и о рођењу цара Константина, а завршава се стереотипно, доказивањем Грозданине невиности, на исти начин као и у „Находу Момиру“ — пролиста сува дафина, а њу сахране и засаде руже на гробу. Према прастаром веровању да се у новорођеном детету раба неки предак, при зачећу је увек присутна нечија душа; додир с душом доводи у стање култне нечистоте и даје повод за ритуално чишћење. То се овде манифестује као олиставање дрвета, што истовремено не потврђује и девојчину невиност.

У Душановој епској биографији раздобље између његове женидбе и смрти потпуно је празно. Иако историја пружа богату грађу (зидане задужбине Св. Арханђели, бројне битке, преговори с папом, слабљење централне управе), једна једина народна песма слуги распадање царства и долазак Турака. То је песма на стр. 203. у Гиљфердинговој књизи „Обичаји и пјесни турских сербов“ о том како цару Душану Турци узимају царство. Песма говори о последњим временима пред долазак Турака. Цар Душан, преко сивог сокола добија писмо од светца Петра,

Николе и Илије, али не успева да га растумачи уз помоћ „владика и патрика“, него му Баче самоуче преноси садржину:

„Бери војску, ајде на Косово,
зе си много учинија греа!
Оћев Турци брго царовати,
и Турци ће царство преузети.“

Стихови подсећају на сличне из песама предкосовског круга, а три свеца нису случајно изабрана: св. Илија — громовник, св. Никола — превозник душа са овог на онај свет, и св. Петар који има више функција, али најзначајнија му је што чува кључеве од раја. Вероватно да се песма јавила као одраз потребе да се Душан и Немањићи доведу у везу с поразом на Косову и стањем српске државе; с обзиром да је Душан у већини песама приказан као грешник, постоји могућност да је народни певач посредно хтео и да га окриви за пропаст Србије.

Да ли је Душан неомиљен био народној песми само због сукоба са византијском црквом, или због неких касније приписаних грехова, не знамо и не можемо судити без историјске подлоге која није баш чврста. Да је Душан био велики верник познато нам је из његових повела и хрисовуља многим манастирима. Архиепископ Данило II („Старе српске биографије“) овако описује Душана: „Будући красан изгледом лика и дивном лепотом тела свога изнад многих људских синова, и страшан својим непријатељима и диван свима околним царевима, само од слушања његова имена... Јер овај превисоки краљ Стефан, прво још од младости своје био је вредан за богоугодна дела љубави Христове, а достојно се бринуо за поуку и упућивање у божаственим речима, јер ово је први пут који води и упућује Духом светим ка неизреченој слави и почасту живота вечного...“. Иако цареve повеле говоре о његовој побожности, кајању и осећању греха, сигурно је да осим религиозних за то има и политичких разлога. Не треба заборавити да је Душан најпре био цар и војсковођа, па тек онда слуга божји. На божју помоћ се ослањао и у рату и у миру, према потреби, али посебно христољубив и благоверан је био кад је требало измолити неку врсту опроштаја од грчке цркве. Ипак, несумњиво је и да је Душан даривао многе манастире, у првом реду Хиландар, а историчари ликовне уметности веле да је његова задужбина Св. Арханђели била један од најлепших манастира саграбених у оно време. Осим тога, у њој је постојао преписивачки центар са три хиљаде монаха који су вредно радили на превођењу и преписивању разних књига и законика.

О Душановој смрти казују одломци сачувани у Вуковој збирци, под називом „Смрт Душанова“ (II/32). На смрти, у свом двору у Призрену, Душан одређује намесника, Вукашина Мрњавчевића који ће царовати док Урош (још у колевци) не ојача. Песма заправо представља увод у следећу — „Урош и Мрњавчевићи“, и не одговара ни по чему историјским чињеницама. Кад је Душан умро (1355), Урош је управо постао пунолетан, а из неких докумената које је оставио, види се да никад није намеравао да неког постави за Урошевог савладара. Песма је занимљивија по неговању епског континуитета Вукашиновог издајства према Немањићима, његовог односа према Марку, него као песма која доприноси епској изградњи Душановог лика.

Пошто се у историјском смислу о Душановој мистериозној смрти не може говорити поуздано, поменућемо предање које наводи Пајсије у „Животу цара Уроша“: „Казују који су у Призрену (да тамо има) неки део главе и у Грачаници два три дела, а друге сам Господ зна. Ако и неке (ствари) слушамо о њему, но многе судбе Божје даје свакоме по врзби, онима који Га од срца љубе, по Божјем извољењу“. По свему

судећи, мораћемо да прихватимо Пајсијев савет да нека питања оставимо неразјашњена, у недостатку историјских доказа. Ни средњовековни књижевници и историчари, ни данашњи истраживачи нису много постигли бавећи се питањем Душанове смрти. Према неким незваничним подацима сазнајемо да је Душана отровао Контакузин, али после шест векова то је готово немогуће потврдити. Став је епске народне песме и традиције уопште да је Душан био грешник, кога је у већини песама стигла заслужена казна. За њега се везују мотиви о зидању задужбина, крсном имену, оклеветаној деци, женидби с препрекама, „пошљедњем времену“. Колико су овакви мотиви за Душана везани због историјских чињеница а колики је удео имала машта народног певача, врло је тешко разлучити не само у овом случају; тако је и са многим још познатијим јуначима епске поезије — Краљевићем Марком, Сибињаним Јанком, Бурбем и Јериниом и многим другим историјским и неисторијским личностима и ликовима.

*
* * *

Проблеми теорије усмене књижевности са којима се сусрећемо при покушају анализовања тема, сижеа, мотива и грабе песама о цару Душану, могли би се разврстати у неколико категорија. Први проблем исказује Вукова језгровита реченица о питању старине народних песама. У предговору првом издању из 1824. он пише: „Ја мислим да су Србли и прије Косова имали и јуначки пјесама од старине, но будући да је она премјена тако силно ударила у народ, да су готово све заборавили што је било донде, па само оданде почели наново приповиједати и пјевати.“ Други проблем односио би се на интернационалне мотиве и на позајмице мотива између усмене и писане књижевности. Трећи је у вези с питањем жанрова у усменој књижевности, а четврти је питање народних певача и у ширем смислу питање о границама између народне и уметничке поезије. Најзад, последњи проблем би се односио на поетску и историјску страну народног епског песништва уопште. Покушаћемо да размотримо сваки од њих на примерима које нам пружају историјска и епска биографија цара Душана.

За настанак епике потребна је, како пише В. Латковић („Народна књижевност“), „дужа борба једног народа противу непријатеља, која пружа материјал за епску обраду и одређује идејну усмереност епике“. То значи да се епика почела развијати у друштвима на ниском ступњу политичког, економског и културног развитка, у периоду њиховог раслојавања и појављивања поделе на умни и физички рад. На развој наше усмене књижевности уопште битно су, према Латковићевим речима, утицала два момента: прелазак из паганства у хришћанство и најезда Турака. С обзиром да готово све историјске песме које је Вук унео у другу, трећу и четврту књигу пде су песме јуначке различитих времена, говоре о догађајима после косовског пораза, можемо закључити да су оне после њега и настале. О оном малом броју песама које за тему имају преткосовске догађаје (укључујући ту и неисторијске песме), не можемо поуздано судити кад су настале, јер су оне могле бити певане и пре и после боја. Иља Николајевич Гољенишчев-Кутузов у предговору зборнику „Еп српског народа“ сматра да се најстарији период историје Јужних Словена на Балкану не види из наших јуначких песама, и да се имена Немањића помињу само у песмама о зидању задужбина. Према његовом мишљењу, народна поезија подлеже посебним законима усмене композиције: „Док су се сижеи појављивали и заборављали, дотле су ритмика, епитети, композиционе схеме, а такође и неке слике и поребења били постојан елемент народне поезије и једино су подвргавани

веома спорој промени." Гољенишчев-Кутузов сматра да је усмена предаја захтевала развијено памћење, које он назива епским, и разликује га од природног, генеалогског памћења. То памћење се разликује код појединих народа, при чему су важни еволуција језика, књишки утицај, стапање мотива, миграције народа у периоду од XV до XVII века, као и други чиниоци који могу да утичу на промене у памћењу. Он закључује да су теме и мотиви само део епске поезије, а да је „основ епа — систем усмене композиције — био старији од свих сижера који су до нас дошли“.

Разни помени и записи који указују на старину певања међу Србима и Словенима датирају још из VI века. Недавно је, међутим, откривен запис наше најстарије до сада познате јуначке песме, бугарштите о деспоту Бурђу и Сибиљанину Јанку из XV века. Њу је 1497. забележио италијански хроничар Роберо де Пачиенца у спеву „Балцино“, који је настао као резултат његове жеље да опише живот и судбину Изабеле Дел Балцо, напуљске краљице. Приликом њеног боравка у прадићу Боја дел Коле, Словени су извели некакав плес и отпевали бугарштитицу од које је Пачиенца забележио десет стихова. „Балцино“ је дуго времена лежало заборављен, док Кроче није обратио пажњу на њега, али на жалост ни то није било довољно запажено. Тек посредством М. Пантића ово значајно откриће постало је познато и нашој науци.

Како се и да ли се певало два века раније не знамо, и записаних стихова немамо, бар не оних за које смо спремни да тврдимо да су из прекосовског периода. Песме о Душану и Урошу су песме о јединим члановима породице Немањића које се не везују само за зидање задужбина, већ имају и друге мотиве. Не смемо заборавити ни песме о св. Сави, јер неке од њих имају бројне мотиве заостале још из паганских веровања. Чини се да се после Косова народни певач сећао само првог српског просветитеља и оснивача цркве и последњег великог цара који је слутио долазак Турака, а да су остали Немањићи пали у заборав. Али то не мора бити никакав доказ да се пре боја о њима није певало.

Понекад се старина песама може огледати у сижерно-тематским слојевима из којих зрачи неки скривени смисао, па кажемо да су њихови корени у прехришћанском периоду. Међутим то већ залази у проблем настанка интернационалних мотива, а постоји неколико теорија које овај проблем настоје да реше. Такве су теорије о митолошком пореклу мотива, о миграцијама мотива, затим теорије које је формулисала антрополошка школа — о директној или паралелној еволуцији културе (теорија о полигенези мотива) и теорија о остацима културних наслеђа (о остацима преживелог); постоји тзв. историјско-географска или финска метода која се може користити за све врсте усмених творевина, у чему је њена велика предност. Оснивачи ове методе Крон, Арне и Томсон су први дали каталог типова и индексе интернационалних мотива, без којих би данас било врло тешко анализирати приповедне облике.

Све ове теорије показују различитост приступа у сагледавању порекла мотива. Бавећи се песмама о цару Душану видели смо да у њима има много интернационалних мотива који имају своје паралеле не само у нашој, већ и у епској поезији других народа. Маретић у „Нашој народној епизи“ указује на Халанског који је пронашао паралеле између „Женидбе Душанове“ (и њених југословенских верзија) и песме о Нибелунзима (женидба Гунтера Брунхилдом). Маретић се позива и на Јагића који је уочио паралеле између „Находе Момира“ и „Приповетке од десет везира“ из 1001-не ноћи. Н. Милошевић-Борђевић („Заједничка тематско-сижејна основа српскохрватских неисторијских песама и прозне традиције“) доводи Петрановићеву варијанту „Смрт Гроздане кћери Душанове“ у везу са предањем о постанку Цариграда, за које М. Дра-

гоманов доказује да потиче из индијске књижевности, при том анализирајући варијанте из персијских, турских, цејлоноских, тибетско-монголских, балканских и словенских књижевности. О родоскврнућу између брата и сестре Н. Милошевић-Борђевић пише да „њиме почиње легенда о св. Григорију на камену, и све оне приповетке које су овој легенди могле бити извор, као и њене касније прераде“, а такође и „оваквим грехом почиње . . . наша легенда о Павлу Кесаријском“.

Узајамна зависност порекла мотива у вези је с Гетеовим речима да ниједан род не може ништа присвојити искључиво за себе. Само неки од заједничких елемената могу да претегну у одређеној врсти што чини њену специфичност. То смо видели на примеру да се мотиви родоскврнућа јављају како у песмама, тако и у приповеткама (о оклеветаној деци, змија младожењи итд.). Оно што се разликује је начин обраде мотива. Узмимо рецимо еписко биографизирање: утврђивање природног порекла неког јунака; у епиској песми сазнајемо само да се јунаков отац оженио вилом која је родила неког познатог јунака са необичним обележјем, и потом побегла; јуначку песму не занима шта се после тога дешава, али у бајци, напротив, главни јунак тражи своју жену-вилу, због ње решава низ задатака и на крају је проналази, обавља најтежи задатак и живи срећно с њом до смрти. Обично у бајци вила не роди сина на почетку, него тек кад се њен муж искупи надмудрујући и уклањајући непријатеље који га спречавају да стигне до своје жене. Рођење јунака у бајци је сасвим споредан и често изостављен моменат; битна је радња, след догађаја који заокружува пажњу слушалаца. У епиској народној песми виле су ликови са одређеном функцијом коју не смеју изневерити, а кад је испуне више нису битне за радњу песме.

О питањима која се односе на улогу народног певача у стварању песме делимично смо говорили поводом „Женидбе Душанове“ и Тешана Подруговића. Потребно је осврнути се и на питање ауторства народних песама. У предговору првој књизи песама Вук пише: „Да се ни најновијим пјесмама не може дознати ко је коју први пут спјевао, то није зачудо, али је зачудо да у народу нико не држи за каку мајсторију или славу нову пјесму спјевати и не само што се нико тим не хвали, него још сваки одбија од себе и каже да је чуо од другога“, И творац и аудиторијум су равнодушни према питању ауторства, а творци се чак стиде да признају песму као своју јер удаљавање песме од места настанка и њено трајање у одређеном временском периоду чине песму туђом свом творцу. Свака песма, каже Вук, „идући од уста до уста расте и кити се, а кашто се умањује и квару“, што је њено природно трајање логичан процес њеног постојања у народу. Ј. Деретић истиче („Огледи из народног песништва“) да певачу недостаје уметничка самосвест, свест о себи као о стараоцу нечет новог. Он сматра да се такав став преноси и на песму: „Ни код певача ни код народа не постоји свест о песми као уметничкој творевини, о њеном смислу, њеној књижевностеској, друштвеној и моралној функцији“.

Из претходног питања ауторства проистиче и проблем одређивања граница између народне и уметничке поезије. (Термин уметничка поезија можда није довољно прецизан за оно што се њиме жели означити, али никако не треба закључити да народну поезију не сматрамо уметничком). Као и многе претходне, и овај проблем је спознао још Вук кад је у пјесму Копитару (од 18. III 1815) критички размотрио Качићев „Разговор угодни народа словинскога“. Вук је одлучно запазио да су Качићеве песме подражавање народних по томе што је Качић „само материјлв узео од народа, пак је сам састављао по укусу и по начину народном“. Вуку није било тешко да разазна вештачке творевине од правих народних песама, а нама је то данас могуће зато што смо при-

хватили Вуков научно-филолошки принцип, који представља синтезу научног и књижевно-естетског критеријума.

Прави пример овде на жалост немамо, јер је Качићева варијанта са Сибињанином Јанком једна од једине три песме које одговарају народном певању, а композиција јој је врло слична „Женидби Душановој”, са изузетком Балачка војводе.

Однос поетског и историјског у усменом епском песничтву може се посматрати на различите начине: испитивањем веза између историјске грађе и њене транспозиције у песми, истраживањем законитости везивања мотива за поједине јунаке и у том смислу изналажење њихове повезаности са стварним чињеницама. Могућности су разноврсне, а као такве пружају и разноврсне закључке. Романтичарски поетичари и неки Вукови следбеници учинили су да се однос историјског и поетског сагледавао са становишта које је било помало пристрасно у корист народне поезије, иако је Вук правилно одвојио песму од историје, пишући да се „у историји гледа истина, а у пјесми се гледа како је измишљено и намјештено”.

С. Бирковић (у предговору изабраним радовима Ст. Новаковића под насловом „Историја и традиција”) пише: „Епска поезија је сачувала... успомену на доба средњовековне српске државе, али је то доба истргнуто из стварног времена и простора, претворено у једну идеалну раван, у којој су сви јунаци били међусобно савремененици и истовремено, по менталитету, савременици народног певача и његових слушалаца. Могло би се рећи да је усмена историјска хроника била историјска по личностима и догађајима које је памтила, али истовремено антиисторијска по начину како је то што је запамћено повезивала и представљала. У суштини је, ипак, постојао јаз између народне традиције и учене историје, али га је малоко запажао, све док се није распламсала велика полемика између Илариона Руварца и Љубе Ковачевића, на једној, и њихових романтичарских противника, на другој страни. „Непосредно после ове полемике Ст. Новаковић је одредио два начела којима се треба руководити у истраживању проблема односа историјског и поетског. Народне песме, иако нису објективна слика догађаја или времена, не треба одбацивати, већ их треба користити као грађу за „уознавање духовне физиогномије народнога јавнога мишљења”. То је био први покушај разумевања епских народних песама као слике и одраза уметничке истине о народу који их је певао. Уметничка истина се може поклапати са емпиријском, али се онда естетска вредност песме често умањује. То видимо из песама новијих времена Вукове збирке, које махом делују суво и фактографски, док песме с почетка друге књиге, песме најстаријих времена, без обзира на то што певају о свецима, анђелима и осталим митско-религиозним бићима, делују на нас поетском снагом и симболичним сликама.

Усмена историјска или народна хроника занимљива је подједнако историчарима и истраживачима усмене књижевности. Настојања да се епско народно песничтво посматра разнострано, као производ легенди, предања, традиције, и као „посебан историографски род у Срба” (Р. Самарцић), пружају нам целовитију слику о њему. Успостављање неке врсте примирја између историје и традиције омогућено је управо оваквим приступима, који традицију схватају као део историјске свести, а историјску свест као изданак колективне, на којој и традиција, у крајњој инстанци, почива. Народне епске песме су богат, многослојан и вишесначан материјал који нам је остављен у наслеђе, и управо због свог карактера пријемчив свима који у њему налазе занимљивости и повода за истраживање.